https://doi.org/10.21301/eap.v16i1.12

Милан Урошевић

Институт за филозофију и друштвену теорију,
Универзитет у Београду
milanurosevic1993@yahoo.com

Правила пракси: О методологији у раду Мишела Фукоа

Апстракт: Тема овог рада је методологија коју је у свом раду користио Мишел Фуко. У раду ћемо покушати да покажемо континуитет у његовом делу кроз концепт „правила". Испитаћемо како је Фуко користио појам правила у три методолошка приступа која је примењивао у својим истраживањима. У првом поглављу ћемо приказати његову употребу појма правила у археолошком методу којим је истраживао дискурзивну праксу. Потом ћемо испитати његову употребу појма правила у генеалошком методу којим је објединио истраживање дискурзивних и недискурзивних пракси. Напослетку ћемо испитати његов трећи период у ком истражује правила формирања субјективности. На крају ћемо понудити обједињено схватање Фукоове методологије у светлу концепта правила и назваћемо је „интерпретативном аналитиком праксе", а потом ћемо је довести у везу са његовим схватањем онтологије тих правила. Рад ћемо завршити указивањем на то како је Фуко конципирао ван-научне улоге свог научног рада.

Кључне речи: Мишел Фуко, методологија, правила, археологија, генеалогија, субјект(ивност)

Увод

Фокус нашег рада ће бити реконструкција методолошког оквира у раду Мишела Фукоа (Michel Foucault). Намера нам је да покажемо континуитет и прогресију у његовом делу те ћемо стога покушати да реконструишемо Фукоов методолошки оквир кроз појам „правила". Као што ћемо показати, појам правила прати Фукоов рад од почетка и чини основу његове истраживачке методологије. Намера нам је да, с једне стране, реконструишемо методолошки значај тог појма кроз истраживање концепата које Фуко развија не би ли истраживао правила. С друге стране, како Кроти (Crotty) тврди, сваки методолошки приступ са собом повлачи специфична онтолошка схватања свог предмета проучавања (Crotty 1998, 18–20). Стога ћемо покушати да проникнемо у Фукоово онтолошко схватање поменутих правила не би ли испитали на који начин оно одговара његовом методолошком становишту.

Наш рад ће почети излагањем општих оквира Фукоове методологије. Потом ћемо прећи на археолошки метод као хронолошки први у његовом раду, потом ћемо испитати генеалошки метод који обележава други период Фукоовог рада. Напослетку ћемо се позабавити методологијом истраживања у Фуковоом трећем периоду током ког истражује феномен субјективности. Потом ћемо покушати да сумирамо наше налазе показујући међуоднос Фукоових методолошких и онтолошких идеја кроз појам правила. Рад ћемо завршити указујући на то да се његова методологија може видети као „ангажована“ јер Фуко тврди да његов научни рад има одређене ван-научне улоге, што ћемо размотрити.

О Фукоовој методологији

Полазећи од Кротијеве поделе истраживачког процеса на методе, методологију, теоријски оквир и епистемологију (Crotty 1998, 11) у овом раду ћемо се бавити методолошким аспектом Фукоовог рада. Кроти метод схвата као поступак генерисања и анализе података док методологију одређује као општи оквир, дизајн и стратегију истраживања (Crotty 1998, 11). Како Ник Харди (Nick Hardy) истиче, Фуко није иновативан на пољу метода које користи с обзиром на то да се његови истраживачки поступци не разликују значајно од класичног историјског архивског истраживања (Hardy 2013, 96). Он даље тврди да се Фукоов допринос огледа у пољу методологије тј. у погледу општег оквира који користи да приступи истраживању, синтетизовању и анализи података (Hardy 2013, 96).

Како Фуко сам тврди, предмет његовог истраживања су праксе тј. „режими пракси” (Fuko 2010f, 296). Он режиме пракси одређује као „места повезивања онога што се каже и онога што се чини” који имају своју логику тј. своја правила која те праксе регулишу (Fuko 2010f, 296). Праксе за Фукоа имају две димензије, дискурзивну и недискурзивну и обе су регулисане одређеним правилима, а режим пракси је систем међуодноса и регулације тих правила. Његовим речима, режим пракси уређује „шта је потребно знати” регулацијом дискурзивних пракси и „шта је потребно чинити” регулацијом недискурзивних пракси (Fuko 2010f 296). У трећем периоду свог рада Фуко уводи трећу димензију режима пракси која се тиче односа субјекта са самим собом коју назива „субјективност”.

Покушавајући да нам приближи Фукоову методологију, његов блиски сарадник Пол Вен (Paul Veyne) тврди да Фуко праксе схвата једноставно као „оно што људи раде” (Veyne 1997, 153). Он тврди да Фуко не тежи налажењу детерминанти које се налазе испод нивоа свакодневног људског делања (Veyne 1997, 154). Насупрот томе, према Вену, Фуко истражује несвесна правила која регулишу људско понашање, а која су том понашању

иманентна. Та правила систематизују и регулишу људске праксе али су неконцептуална и чисто формална. То значи да се поменута правила састоје од релација које успостављају између пракси, она међусобно увезују праксе и пружају им логику репродукције, али се онтолошки не разликују од њих[1] (Veyne 1997, 154–177).

Постулат Фукоове методологије који нам осликава њен индуктивизам он назива „претпоставком да универзалије не постоје" (Fuko 2005, 13–14). „Универзалијама" Фуко назива ентитете за које би се претпоставило да су аисторични, а њихово истраживање би подразумевало праћење облика које кроз историју задобијају. Стога се његов индуктивизам огледа у томе што полази од конкретних пракси као података те уочава правилности у њима, а потом концептуализује појмове којима би их објаснио. Фуко одбија дедуктивни приступ који одређује као изградњу општег теоријско-методолошког система намењеног примењивању на различита поља истраживања (Fuko 2010e, 169). Фуко свој методолошки приступ схвата као изградњу „кутије за алат" одређену као скуп општих концепата и методолошких начела који би истраживачу омогућили да разуме логику пракси на одређеном пољу (Fuko 2012, 145). Одлика тог приступа је флексибилност која му омогућује прилагођавање при анализи различитих предмета, стога Фуко тврди да свака његова књига садржи јединствен „метод анализе" (Fuko 2010e, 169).

Погледамо ли ближе његова емпиријска истраживања уочићемо да се Фуко у истраживачкој пракси доследно држи својих методолошких принципа. Његово истраживање затвора објављено под насловом *Надзирати и кажњавати* представља, како он сам тврди, истраживање пракси кажњавања (Fuko 1997, 11–19). Фуко управо полази од тих пракси не би ли истраживао њихову систематичност и правила која их уређују. Институција затвора се у том истраживању управо испоставља као режим пракси кажњавања. Слично увиђамо у Фукоовом истраживању управљања (governmentality) представљених током курса на Колеж де Франсу под називом „Безбедност, територија, становништво". Он овде почиње истраживање од конкретних примера пракси државног управљања становништвом као што је управљање привредом у градовима (Fuko 2014, 30–42), регулација становишта током епидемија лепре, куге и великих богиња (Fuko 2014, 27–29) и сл. Он потом екстраполира систематичност у овим праксама и представља различите режиме управљања у европској историји управо као режиме пракси.

[1] Не би ли приближио Фукоове идеје читаоцима антрополог Никола Милошевић га пореди са старогрчким атомистима. Попут атомиста који су тврдили да су атоми најмањи конститутивни елемент реалности, за Фукоа се друштвени живот састоји од пракси и склопова њиховог повезивања (Milošević 1980, 25). То значи да осим пракси као атома друштвеног света постоји и форма њиховог међусобног уланчавања, а та форма се састоји од низа правила која Фуко изучава.

Археологија: методологија истраживања правила дискурзивне праксе[2]

Археологија знања је једина Фукоова монографија у којој покушава да релативно систематично изложи сопствено методолошко становиште. Она је објављена 1969. на крају првог периода његовог рада у ком „археолошким методом” истражује дискурзивне праксе (Foucault 1989, 53). Стога је *Археологија знања* Фукоова рефлексија на дотадашњи рад али такође означава и крај наведеног периода јер се по њеном објављивању Фуко окреће генеалошком методу.

Фуко археолошким методом истражује правила која омогућују систематичност дискурзивних пракси. Наиме, током своје каријере он је одбијао да свој рад сврста у структурализам као теоријски правац популаран у Француској током педесетих и шездесетих година двадесетог века (Fuko 2010f, 314–351). Структурализам за модел има де Сосирову (de Sassure) лингвистику и њену идеју језика као апстрактног система правила и говора као конкретне употребе тих правила (Pijaže 1978, 83–88). Структуралистичко истраживање карактерише израда дедуктивних модела којима би се пронашли стални елементи и њихови међусобни односи који заједно чине структуру, а која потом управља одређеним праксама (Pijaže 1978, 104–105). Насупрот томе, Фукоов археолошки метод одбија да трага за апстрактним правилима попут језика која чине услове могућности дискурзивне праксе (Drajfus i Rabinov 2017, 95). Он тврди да се његов метод састоји у трагању за условима постојања исказа који чине саму дискурзивну праксу (Fuko 1998, 43). Дакле, његов предмет истраживања није језик као такав већ емпиријски постојећа дискурзивна пракса коју проучава трагајући за правилима која су јој у неком периоду дала одређен облик.

Пре *Археологије знања* Фуко нам је у *Речима и стварима* дао назнаку својих теоријских и методолошких претпоставки покушајући да одреди појам „епистеме” који у том делу користи у аналитичке сврхе. Тај појам одређује као шему која се налази испод свих облика знања и чини епистемолошки услов могућности сазнања у некој култури (Fuko 1971, 63–66). Како Козомара примећује, археолошка анализа у том делу и даље функционише на два нивоа те делује да се епистема налази испод нивоа дискурса као скривени услов могућности знања (Kozomara 1998, 14–15). Као што ћемо видети, археолошки метод трага за правилима која су иманентна дискурзивној пракси, то значи да Фуко одбија дихотомију унутрашњости и спољашњости и не трага за „унутрашњом тајном похрањеном у њима (исказима)” већ их истражује у „систематском облику спољашњости” (Fuko 1998, 131). Тиме он жели да каже да не трага за ван-дискурзивним детер-

2 Период у ком је Фуко користио ову методологију траје од 1963. до 1969. и обухвата његова дела „Рађање клинике“ (1963), „Речи и ствари“ (1966) и „Археологија знања“ (1969).

минантама дискурзивне праксе нити за било каквим принципима који ту праксу детерминишу испод нивоа самих исказа.

Археолошки метод за основи елемент има „исказ" као временски и просторно одређену итерацију дискурзивне праксе. Фуко исказ одређује као функцију у једном пољу правила која обједињују и регулишу дискурзивну праксу (Fuko 1998, 88). Стога, како Драјфус (Dreyfus) и Рабинов (Rabinow) примећују, исказ се може идентификовати само у односу на цело поље других исказа и система правила у ком се налазе[3] (Drajfus i Rabinov 2017, 84–85). Исказ је, како Фуко тврди, „атом дискурса", неразложиви елемент дискурзивне праксе коју одређује као „правилима одређену делатност која се односи на известан број исказа" (Fuko 1998, 88). Исказ је дакле елемент производње дискурзивне праксе али је његово постојање као и сама пракса одређено специфичним правилима. Жил Делез (Gilles Deleuze) тврди да се Фукоова археолошка анализа састоји у проналажењу одређених поља у оквиру којих се могу установити правилне варијације исказа (Delez 1989, 11–12). Према Делезу искази су за Фукоа установљени правилима у одређеном пољу у оквиру ког њихове варијације добијају систематичност[4] (Delez 1989, 12).

Предмет археолошке анализе за Фукоа су дакле правила која регулишу производњу исказа и чине могућим значење као такво тиме што исказима омогућују систематичност и понављање. Он тај метод одређује као истраживање „система расипања" чиме означава уочавање правилности у „корелацијама, положајима, функцијама и преображајима у груписању исказа" (Fuko 1998, 43). Те елементе он назива „правилима образовања" и тврди да она чине „услове постојања исказа у неком дискурзивном распореду" (Fuko 1998, 43). Другим речима, правила образовања регулишу дискурзивну праксу производње исказа, а поље у оквиру ког та правила постоје Фуко назива дискурзивном формацијом (Fuko 1998, 43). Наведена правила одређене дискурзивне формације садрже логику по којој се производе серије исказа, ту логику Фуко назива „историјским априоријем" (Fuko 1998, 138). Он тврди да историјски априори омогућава „позитивитет" неке формације чиме означава систематичност исказа који се у њој формирају (Fuko 1998, 138). Историјско априори одређује логику по којој се у једној дискурзивној формацији формирају појмови, објекти, теоријски избори и сл. груписањем исказа (Fuko 1998, 195–196).

[3] Фуко тврди да исказ није исто што реч или реченица произведена у складу са правилима језика и даје пример низа слова „A, З, E, P, T" који сами по себи немају значење али постају исказ ако се на пример налазе у неком дактилографском приручнику (Fuko 1998, 94).

[4] Фуко у *Археологији знања* уводи појам „архива" као свеобухватног скупа правила који у одређеном временском периоду у неком друштву регулишу појаву исказа (Fuko 1998, 139–143). Очигледно тим појмом он замењује појам епистеме, али на крају *Археологије знања* он поново уводи појам епистеме коју одређује као скуп правила дискурзивне праксе која се односе на различите науке у неком периоду (Fuko 1998, 205). Епистема је дакле део архива који се односи на науку.

Уочавамо да је историјско априори Фукоова варијација Кантове (Kant) идеје формалног априори као скупа категорија које омогућују знање (Korać 1970, XXVII–XXVIII). Фуко историзује ту Кантову идеју и преводи његово формално априори у историјски настао скуп правила која регулишу однос између субјекта и објекта сазнања (Foucault 1994, 459–460; Frank 1989, 108–109). Наиме, за Фукоа априори неке дискурзивне формације садржи низ правила у оквиру којих се субјект смешта те она регулишу које исказе он може формулисати, тај аспект правила он назива „субјекцијом" (Fuko 1998, 55–60). Такође, историјско априори као корелат тој позицији субјекта укључује низ правила која регулишу шта се о одређеном објекту може исказати (Fuko 1998, 45–54). Дакле главна разлика између Фукоовог историјског и Кантовог формалног априори је што се Фуко бави историјски насталим правилима која омогућују знање док се Кант фокусира на универзалне и аисторичне форме које знање чине могућим (Djaballah 2008, 14).

Доминик Лекур (Dominique Lecourt) као и Драјфус и Рабинов уочавају у Фукоовом археолошком методу проблем односа дискуризвних и недискурзивних пракси. Како Лекур примећује, Фуко узгредно помиње тај однос и тврди да археологија треба да истражи „специфичне облике артикулације" између тих пракси али надаље не нуди никаква конкретна методолошка упутства (Lecourt 1975, 198–199). Драјфус и Рабинов тврде да Фуко не може да се одлучи да ли су правила дискурзивне праксе чисто дескриптивни концепти које користи да опише њихову систематичност или имају узрочно дејство тј. регулишу саму дискурзивну праксу (Drajfus i Rabinov 2017, 126–133). Они закључују да Фуко запада у такву дилему јер не решава однос дискурзивних и недискурзивних пракси те је археолошки метод принуђен да инсистира на онтолошкој аутономији дискурзивне праксе и њених правила (Drajfus i Rabinov 2017, 132–133). То резултира у „чудном појму правилности која регулишу саме себе" (Drajfus i Rabinov 2017, 133) јер је Фуко принуђен да правила која омогућују систематичност дискурзивним праксама сматра за независну варијаблу.

Генеалогија: методологија интегрисаног истраживања дискурзивне и недискурзивне праксе[5]

Догађаји у Француској током 1968. остављају дубок утисак на француску интелекталну јавност, па тако и на самог Фукоа. Како тврди Размиг Кешејан (Razmig Keucheyan) 1968. година представља прекретницу у ис-

[5] Период у ком је ова методологија коришћена у Фукоовом раду траје од 1971. и Фукоовог приступног предавања на Колеж де Франс под називом „Поредак дискурса", преко курса одржаног на Колеж де Франсу названог „Треба бранити друштво" (1975–1976), првог тома *Историје сексуалности* објављеног 1976. курса „Безбедност, територија, становништво"

торији француског структурализма и означава прелаз из структурализма и његовог инсистирања на детерминацији структура у оно што се назива постструктурализмом ког, према Кешејану, карактерише придавање значаја догађају и контингенцији (Kešejan 2016, 65–68). Фуко тврди да су му догађаји ’68. открили улогу и значај проучавања начина спровођења моћи (Fuko 2012, 113–134). Рефлектујући на археолошки период у једном интервјуу, он истиче да је археолошкој методологији недостајала могућност проучавања учинка дискурзивне праксе (Fuko 2010d, 144). Фуко тврди да је правила која регулишу дискрузивну праксу поистоветио са њеном систематичношћу и да је тиме занемарио њихов учинак тј. ефекат који би њихово формирање субјекта и објекта имало на недискурзивне праксе[6] (Fuko 2010d, 144–145).

Фуко „односе моћи на најосновнијем нивоу дефинише као однос између делања два субјекта током ког они утичу на међусобне могућности за будуће делање” (Fuko 2017a, 301). Другим речима однос моћи је форма повезивања делања која одређује могућности за будуће делање. Фуко се интересује за шире импликације те поставке и износи неколико основих постулата свог виђења моћи. Као што видимо за њега је моћ несупстанцијална, она се налази у праксама и спроводи се те се не може поседовати (Fuko 1982, 84). Такође Фуко тврди да је она „несубјективна али намерна” (Fuko 1982, 85–86). Овим постулатом он хоће да каже да моћ подразумева уланчавање делања актера услед ког гради засебан механизам који садржи сопствену логику и усмерава будуће делање актера. Оно што је за Фукоа код овог постулата најважније је да актери не управљају свесно тим механизмом већ је моћ аутономни систем са сопственим правилима. Његовим речима: „...нема власти која се врши без низа тежњи и циљева. Али то не значи да власт проистиче из избора или одлуке неког појединачног субјекта; не тражимо врховни штаб који управља њеном рационалношћу” (Fuko 1982: 85). Делез Фукоово схватање моћи објашањава као мрежу односа између одређених тачака кроз које моћ циркулише по одређеном принципу (Delez 1989, 30–31).

Увођењем таквог схватања моћи Фуко уводи димензију недискурзивних пракси у свој рад и тиме адресира наведени проблем археолошког метода. Наиме, дискурзивне и недискурзивне праксе чине две комплексно испреплетене димензије режима пракси (Fuko 2010f, 296). Делез тврди да Фуко концептуализује њихов однос као „дијаграм” схваћен као скуп вектора који

(1977–1978) до курса „Рађање биополитике” одржаног 1979. „Поредак дискурса” се може видети као прекретница између првог и другог периода.

[6] Фуко тврди да је систематичност дискурзивне праксе помешао са „нечим као што је парадигма” (Fuko 2010b, 145) чиме алудира на Куна (Kuhn). Сличност између Фукоовог схватања епистеме и Куновог схватања парадигме уочава и Пијаже (Piaget) (Pijaže 1978, 134).

повезују и распоређују конкретне инстанце тих пракси и односе између њих (Delez 1989, 42). Дискурзивна димензија тог дијаграма успоставља правила за формирање односа између исказа тиме регулишући дискурзивну праксу, чија је улога да формира дискурсе који оцртавају могуће путеве делања (Spivak 1993, 37) и омогућују оно што Делез назива „видљивост" тј. чине одређене објекте подложним делању (Delez 1989, 38–40). С друге стране, његова димензија која регулише недискурзивне праксе оцртава норме делања у складу са могућностима обезбеђеним дискурзивном димензијом (Spivak 1993, 37). Логика међусобног односа тих димензија чини фокус Фукоовог истраживања у овом периоду.

Методологија коју у овом периоду свог рада уводи не би ли изучавао праксе у обе њихове димензије Фуко назива „генеалогијом"[7]. Према његовим тврдњама генеалогија као метод инкорпорира археологију али јој пружа могућност истраживања дискурса у његовој „афирмационој моћи" тј. у учинцима које производе објекати које конституише (Fuko 2010a, 52). Такође, док су Фукоова археолошка истраживања окарактерисана синхорнијским усмерењем, генеалогијом Фуко уводи дијахронијску димензију. Тиме добија методолошку могућност истраживања промене што је недостајало археологији (Koopman 2013, 39–40). Историју у генеалогији Фуко схвата као изузетно контингентан скуп догађаја, историја је за њега слеп процес без правилности и смисла (Mahon 1992, 110). У том смислу је историја у генеалогији антихегелијанска и своју инспирацију има у одређеним Ничеовим појмовима. Први од тих појмова је „провенијенција" којим Фуко означава метод праћења разних контигентних догађаја и пракси у историји без претпоставке о било каквом континуитету (Fuko 2010c, 65–67). Други појам је „емергенција" и он за њега представља контингентан сусрет различитих сила тј. вектора моћи услед ког настају одређени ентитети (Fuko 2010c, 69–73).

Колин Купман (Colin Koopman) тврди да генеалогија истражује трансформацију, промену и сусретање различитих вектора који управљају праксама (Koopman 2013, 39–40). Друга димензија генеалошке методологије је преузета из археологије и подразумева истраживање онога што тим сусретима настаје (Koopman 2013, 40). Наиме, сусретањем и повезивањем праксе се међусобно усклађују те добијају систематичност, а њихова репродукција регуларност. Ентитет који тим усклађивањем настаје Фуко у различитим периодима назива другачије али логика његовог истраживања је иста. Како Делез примећује, Фуко се овде понаша као својеврсни „картограф" који мапира линије тј. правила по којим се дискурзивне и недискурзивне праксе репродукују у одређеном простору и времену (Delez 1989, 48–49).

[7] Тај појам Фуко преузима из Ничеове „Генеалогије морала".

У свом првом генеалошком раду, *Надзирати и кажњавати*, Фуко тврди да праксу затварања треба проучавати као јединствен „епистемолошко-правни процес” те овде први пут уводи идеју комплекса „моћ/знање”, што је појам којим означава међуоднос дискурзивних и недискурзивних пракси (Fuko 1997, 25–31). У првом делу *Историје сексуалности* он уводи појам „диспозитива” који одређује као хетерогену матрицу дискурзивних и недискурзивних елемената која садржи своју интерну логику (Fuko 2012, 174–175). У интервјуу по називом „Игра Мишела Фукоа” он описује саставне елементе диспозитива тврдећи да је он мрежа која се може успоставити између „изреченог као и неизреченог“ и наводи да диспозитив може садржати: дискурсе, институције, архитектонска уређења, регулаторне одлуке, законе, административне мере, научне исказе, филозофске, моралне и филантропске поставке итд. (Fuko 2012, 174). Он потом наводи концепт „институције” којим тврди да описује „поље недискурзивног друштвеног” (Fuko 2012, 178) али пошто му Миле скрене пажњу да институције имају дискурзивну димензију, Фуко одговара да у схватању диспозитива „није претерано важно” рећи шта је дискурзивно, а шта није (Fuko 2012, 178). Можемо рећи да за Фукоа дистинкција између дискурзивног и недискурзивног није у тој мери значајна јер појмом диспозитива он у метод генеалогије екстраполира принципе археологије тако да може укључити и недискурзивне праксе. Тиме желимо да кажемо да је циљ генеалогије за Фукоа да објасни логику међуодноса пракси и њихову систематичност што значи да се у својим истраживањима фокусира на диспозитив као мрежу која интегрише и регулише дискуризивне и недискурзивне праксе у јединствен режим праксе. Историјски аспект генеалогије, који археологија у себи није садржала, с друге стране, има за циљ да објасни како из контингенције сусретања дискурзивних и недискурзивних пракси настаје одређена регуларност која се потом формира у диспозитив.

Диспозитив за Фукоа означава распоред одређених елемената између којих постоји специфична „игра” (Agamben 2012, 66; Fuko 2012, 174). Под игром он подразумева одређену рационалност диспозитива која, како Делез примећује, функционише као дијаграм вектора који повезују елементе диспозитива и регулишу њихове односе (Delez 1989, 49). Овде долазимо до питања Фукоовог схватања узрочности. Како Марк Олсен (Mark Olssen) примећује, Фуко се интересује за логичке односе између елемената диспозитива (Olssen 2004, 459). То значи да за Фукоа ниједан елемент диспозитива нема примат када је у питању узрочност, узрочна инстанца је сама структура тј. форма међуодноса елемената[8]. Како сам Фуко тврди њега

[8] Према Олсену Фуко тако концептуализује узрочност као одговор на марксистичку идеју економског детерминизма и њему одговарајуће линеарне узрочности (Olssen 2004, 459). Исти поступак видимо у Алтисеровој (Althusser) концепцији структурне узорчности

занима логика односа у диспозитиву која подразумева конфигурацију различитих промена и трансформација између његових елемената која производи одређене ефекте (Foucault 1969, 823–824 наведено према Davidson 1997, 9).

Поставља се питање о онтологији правила диспозитива о којима Фуко говори. Његово коришћење појма „игре" нас упућује на филозофију Лудвига Витгенштајна (Ludwig Wittgenstein) којој Фуко одаје признање (Foucault 1966, 515 наведено према Davidson 1997, 3). Стога ћемо Витгенштајново схватање језика употребити не би ли смо боље разумели Фукоово схватање правила диспозитива. Он тврди да је Витгенштајн на добром трагу схватајући језик као контекстуално условљену игру са правилима која нису детерминисана ничим ван саме употребе језика (Foucault према Davidson 1997, 3). Држећи то на уму можемо се поново окренути Делезовом схватању Фукоове идеје диспозитива. Наиме, Делез тврди да је диспозитив „карта односа" која функционише као „иманентни узрок" који распоређује односе између пракси (Delez 1989, 42). Овим Делез истиче да диспозитив није ништа друго до просторно-временски распоред односа између пракси, како Козомара тврди, ради се о систему односа унутар једног диференцијалног постава пракси (Kozomara 2001, 212). Такво схватање правила Милошевић назива Фукоовим „начелом иманенције" (Milošević 1980, 84) за које можемо рећи да подразумева да су правила диспозитива систем формалног организовања пракси, логика њихове репродукције која им је иманентна. То значи да облик пракси у диспозитиву није условљен ничим изван диспозитива као система правила њиховог међуодноса.

Проблем са којим се суочавамо можемо уочити у Козомариној тврдњи да: „Односи, дакле, овде не морају да се појаве наместо, а ни на месту конститутивног субјекта. Они не морају нужно да буду схваћени као нешто изворније од субјеката који су у њих заплетени и њима имплицирани" (Kozomara 2001, 111). Оно што Козомара овде тврди је да, пошто оно што смо ми назвали правилима праксе тј. диспозитива, постоји, као што смо рекли, иманентно у праксама субјекта, субјективност се не може видети нити као изворнија од нити као епифеномен тих правила. Другим речима Фукоово схватање правила диспозитива нужно у себе мора укључити одређено схватање субјективности субјекта који врши праксе које диспозитив уређује. Ако ближе погледамо Фукоово схватање диспозитива видећемо да он овде поново уводи појам субјекције схватајући је као увођење субјекта у распоред диспозитива кроз усклађивање његових пракси са пра-

коју он такође формулише не би ли марксизам ослободио економског детерминизма (Altise 1971, 85–114). Олсен указује да оба аутора идеју узрочности усвајају из структуралне лингвистике чије схватање језика као скупа логичких релација које производе значење узимају за модел грађења својих методологија (Olssen 2004, 459).

вилима диспозитива (Agamben 2012, 73). Проблематику које се Фуко овде дотиче можемо најбоље разумети ако је такође сагледамо кроз призму Витгенштајновог схватања језика. Наиме, он тврди да језичка игра функционише као „делатност“ у којој људи учествују (Wittgenstein 1980, 48). Тиме Витгенштајн истиче да правила језичке игре постоје у чину коришћења језика као праксе. Поштовање правила језичке игре за њега значи „овладати техником“ (Wittgenstein 1980, 110) јер „Ми говоримо, употребљавамо речи, а тек касније стичемо слику о њиховом животу” (Wittgenstein 1980, 237). Уочавамо да за Витгенштајна употреба језика подразумева имплицитно „веровање” онога ко говори у сама правила језичке игре. Другим речима језичка игра у себе укључује субјективност говорника управо јер говорник мора усвојити правила језичке игре у своју субјективност током употребе језика. На исти начин правила диспозитива захтевају укључивање субјективности појединаца који су у њега инкорпорирани.

У трећем периоду свог рада Фуко се управо бави истраживањем субјективности. Сада ћемо се осврнути на методологију коју употребљава у том периоду не би ли смо испитали на који начин укључује димензију субјективности у своје схватање праксе. Циљ нам је да истражимо како укључивање те димензије омогућује да боље разумемо његово схватање правила праксе.

Методологија истраживања субјективности[9]

Делез тврди да Фукоов појам диспозитива садржи три осе: моћ, знање и субјективност (Deleuze 1992, 159–161). Осу субјективности Фуко уводи у трећем и последњем периоду свог рада. Субјективност је трећа димензија праксе и укључује однос субјекта са самим собом (Fuko 2003, 574). Делез описује Фукоово схватање субјективности као специфичну димензију дијаграма моћи и знања тј. као специфичну праксу током које субјект „афицира сам себе” што значи да формира одређен однос са собом (Delez 1989, 103–104). Фукоова намера у овом периоду је да интегрише тако схваћену субјективност и субјекцију као инкорпорацију субјекта у диспозитив. Како сам тврди, тиме намерава да истражи однос између „управљања другима и

[9] Период у ком је Фуко користио ову методологију траје од 1979. године и Фукоових предавања на „Дартмут колеџу“ до Фукоове смрти 1984. и између осталог обухвата други и трећи том *Историје сексуалности* као и бројне курсеве и семинаре као што су курсеви под називом називом „О управљању живима” (1979–1980), „Субјективност и истина” (1980–1981), „Херменеутика субјекта” (1981–1982), „Управљање собом и другима” (1982–1983), „Храброст истине” (1983–1984) као и скуп текстова и предавања обједињених у збирку под називом „Технологије сопства”. Треба напоменути да Фуко сматра да његово прво дело *Историја лудила у доба класицизма*, објављено 1961. не спада ни под један од поменута три периода већ га види као мешавину све три тематике (Fuko 2012, 119).

управљања собом" тј. како субјектов однос према себи зависи од правила диспозитива у ком се налази (Foucault 2016, 25–26).

Предмет у Фукоовом истраживању субјективности је оно што назива „технологијама сопства" или „играма истине". Тим појмовима он означава скупове правила која регулишу димензију субјективности тј. однос субјекта са собом као објектом (McGushin 2007, 8–9). Фуко тврди да у овом периоду истражује дискурсе за које се сматра да у себи садрже „истине" о субјекту и кроз које субјект формира себе (Foucault 2019, 19–20). „Истина" у овим дискурсима се према њему састоји од скупова принципа на основу којих субјект треба да формира однос са собом и те принципе он назива „обавезама истине" или „веридикцијама" (Foucault 2019, 21). Како Пјер Адо (Pierre Hadot) примећује Фуко те дискурсе истражује као „дискурзивне мапе" којима се субјект води у формирању субјективности (Hadot 1995, 26). Као што смо поменули у једном интервјуу Фуко изјављује да је његов предмет истраживања „програмирање понашања" које истражује путем истраживања „учинака јуридикције" који одређују шта је потребно учинити и „учинака веридикције" који одређују шта је потребно знати (Fuko 2010e, 296). Ово је управо подела на дискурзивну и недискурзивну димензију режима праксе о којој смо говорили. У овом периоду Фуко се окреће истраживању дискурса чија се улога може видети као „програмирање" треће димензије режима пракси тј. односа који субјект формира са собом. Ови дискурси то постижу кроз учинке веридикције кодификујући, како Фуко каже, субјектово искуство самога себе (Foucault 2019, 20). Стога, како он тврди његов предмет истраживања је „Изградња искуства себе кроз...повјест веридикција... " (Foucault 2019, 21).

Фуко своје истраживање субјективности почиње у оквиру истраживања сексуалности које у трећем периоду оријентише ка истраживању односа субјективности и сексуалности у Античкој Грчкој. Емпиријски материјал за анализу одређује теоријским критеријумом тако што се фокусира на „ето-поетичке текстове" тј. на сваки облик текста који има прескриптивну функцију када је у питању сексуално понашање (Fuko 1988a, 14–15). Примери тих текстова су Артемидов текст „Тумачење снова" у ком читаоцима даје савете о томе како да разумеју сопствену сексуалност на основу својих снова као и Хипократови текстови о здравом животу (Fuko 1988a, 108; Fuko 1988b, 5–45). За разлику од дотадашњих истраживања Фуко у овом случају претходно формулише четири категорије које користи као „аналитичко решето" којим анализира поменуте текстове. Те категорије му помажу да у тим текстовима мапира правила који сачињавају веридикцију и стога одређују однос који субјект формира са собом када је у питању сексуалност. Свака од тих категорија добија улогу „дискурзивног топоса" како то Хејден Вајт (Hayden White) назива тј. тачке груписања исказа по неким правилима услед ког добијају значење (White 1986, 1–2). Дакле,

Фуко истражује наведене текстове као специфичну дискурзивну формацију са улогом регулације субјективности користећи унапред формулисано аналитичко решето не би ли ту формацију мапирао.

Четири категорије правила од којих се аналитичко решето састоји су: (1) етичка садржина, може се назвати онтологијом субјекта и односи се на веридикцију који одређује аспект субјекта којим он треба да управља (Fuko 1988а, 27), (2) вид потчињености, односи се на веридикцију која одређује правила која субјект треба праксом субјективности да примењује (Fuko 1988а, 27), (3) етички рад, веридикцију која прописује праксе којима субјект треба да управља етичком садржином у складу са правилима из претходне категорије (Fuko 1988а, 28), (4) телеологија, веридикција која одређује циљ који субјект треба да достигне етичким радом (Fuko 1988а, 28).

Фукоова намера је да мапирајући правила за формирање субјективности истражи начин на који се она усклађују са правилима која уређују остале две димензије диспозитива. Дакле, он истражује како дијаграм диспозитива интегрише димензију субјективности и регулише је својим правилима. Делез укључивање субјективности у диспозитив описује овако: „Однос према себи биће захваћен односима моћи и односима знања...Особа изнутра стално бива кодирана у оквиру једног знања...и поготово постаје залог моћи, постаје дијаграмизована” (Delez 1989, 106). Његов предмет истраживања у овом периоду су текстови који имају улогу, како Меркуиор тврди, „оператора” кроз које субјекти изграђују сопствену субјективност (Merquior 1985: 126). Циљ његовог истраживања је да установи како се правила за формирање субјективности у овим текстовима уклапају у логику правила диспозитива и тиме инкорпорирају димензију субјективности као трећу димензију праксе у диспозитив (Foucault 2019, 14–15).

С обзиром да емпиријски материјал његових истраживања у овом периоду има облик текстова Фукоова методологија у трећем периоду подсећа на археологију пошто ове текстове истражује као аспекте јединствене дискурзивне формације или, како Меркуиор то назива, као „еротске епистеме” (Merquior 1985: 128). Ипак, разлика у односу на археолошку методологију се уочава у томе што истражујући поменуте текстове Фуко претходно формулише четири категорије које користи не би ли мапирао правила за формирање субјективности у тим текстовима. Стога за разлику од археологије његова истраживања ових текстова нису у потпуности индуктивна, као што археологија захтева, већ категорије које Фуко формулише имају улогу „аналитичког решета” које би му помогло да уочи варијације исказа у овим текстовима. То „аналитичко решето” му дакле омогућава да се истражујући ове текстове фокусира на правила веридикције које ти текстови предлажу субјектима као правила за формирање њихове субјективности. Варијације у исказима које путем тог „аналитичког решета” Фуко уочава у овим текстовима дакле чине правила за формирање субјективности у њима.

О Фукоовој методологији и онтологији

Драјфус и Рабинов Фукоову методологију називају „интерпретативном аналитиком праксе”. Они тврде да се Фукоова методологија заснива на трагању за условима који омогућују кохеренцију пракси у неком историјском периоду (Drajfus i Rabinov 2017, 181–182). Стога користе појам аналитике у традицији Кантове трансценденталне аналитике али тврде да Фуко не трага за трансценденталним већ за историјским условима који ту кохеренцију омогућују (Drajfus i Rabinov 2017, 179). Такође користе појам интерпретације али тврде да Фуко одбацује херменеутику и не трага за дубинским значењима пракси (Drajfus i Rabinov 2017, 180–181). Према Драјфусу и Рабинову то је случај јер су правила за којима Фукоова интерпретативна аналитика трага чисто формална и неконцептуална. Стога његова методологија подразумева производњу мреже концепата која би се примењивала на одређене праксе и тиме „дешифровала” њихова правила (Drajfus i Rabinov 2017, 179).

Тврдња да су правила за којима Фуко трага „формална и неконцептуална” нас упућује на питање онтологије тих правила јер као што Кроти тврди методолошка, епистемолошка и онтолошка питања се у већини случајева јављају заједно (Crotty 1998, 18). Користећи Витгенштајнову идеју језичке игре не би ли боље разумели Фукоово схватање правила праксе указали смо на то да су према њему правила иманентна самој пракси. Ако се осврнемо на Фукоову тврдњу да својом методологијом трага за логиком „кривуље” која одређује „серију”, „регуларност” и „границе могућности појаве” феномена (Fuko 2005, 42) онтологија тих правила ће нам бити јаснија. Наиме, „кривуља” о којој говори се може видети као логика репродукције пракси која је систематизује, пружа јој регуларност и репродукује серије инстанци те праксе, попут низања исказа. Рећи да су правила као логика праксе иманентна самој пракси значи да Фуко, као што Козомара примећује, негира било какву идеју о трансцендентном узроку који одређује варијације у праксама (Kozomara 2001, 152). Стога можемо рећи да Фуко покушава да избегне онтолошко разликовање између правила пракси као њиховог услова могућности и самог историјског облика који праксе добијају у неком тренутку. Хејдегеровим језиком речено за Фукоа је пракса онтичка раван тј. ентитет док су правила пракси онтолошка раван која чини услов могућности онтичког ентитета (Schalow and Denker 2010, 206–207). Фуко управо жели да избегне ово разликовање и жели да представи правила праксе као историјски насталу регуларност која постоји у самим праксама. Не би ли успео у томе он посеже за различитим метафорама, називајућа правила праксе „знањем без субјекта” (Milošević 1980, 57) или „анонимном мишљу која има принудни карактер” (Milošević 1980, 57). Ако се поново окренемо интервјуу у ком пореди своје схватање правила праксе са Витгенштајновом идејом језика као игре уочићемо да Фуко тврди: „Односи моћи, они су такође играни; те игре

моћи морамо проучавати терминима...реда и случајности” (Foucault 1966, 515 наведено према Davidson 1997, 4). Уочавамо да се за Фукоа, пошто су правила праксе иманентна самој пракси тј. делању субјекта, она могу видети као оквири који регулишу могуће варијације тог делања. Стога, Фукоово схватање правила праксе је врло слично Гиденсовом схватању дуалности друштвене структуре која као скуп правила истовремено ограничава могућности за одређена делања док увећава могућности за нека друга делања (Giddens 1985, 25). Ипак и поред до сада реченог нисмо до краја разјаснили онтолошки супстрат правила у Фукоовом схватању. Његово увођење субјективности као треће димензије режима праксе нам омогућава да се приближимо његовој онтологији правила праксе. Наиме, ако се присетимо да правила праксе постоје иманентно у праксама субјеката постаће нам јаснија Козомарина тврдња да је у Фукоовом схватању субјект „увек-већ” својим односом са собом ухваћен у систем односа који су конститутивни за његову субјективност (Kozomara 2001, 145). То другим речима значи да се систем правила праксе субјекту представља као „увек-већ” постојаћи у односу на њега што, како такође Козомара тврди, доводи до „накнадне априоризације“ (Kozomara 2001, 145). То значи да се правила праксе субјекту представљају као нужност која га претходи и која уоквирује могућности варијација његових пракси. То нас враћа на Фукоову тврдњу о правилима праксе као „знању без субјекта” (Milošević 1980, 57) јер уочавамо да та правила из перспективе субјекта егзистирају као хоризонт могућности његовог делања. Другим речима, правила праксе су, хајдегеровским речником речено, „свет” тј. хоризонт могућности који функционише пре-рефлексивно и пре-теоријски (Schalow and Denker 2010, 308–309) тачније управо као „анонимна мисао” (Milošević 1980, 57) која ограничава варијације пракси субјекта. Стога можемо рећи да правила праксе према Фукоу постоје као својеврсни облик „несвесног знања” које функционише као имплицитна логика која обједињено уређује систематичност и регуларност дискурзивних и недускурзивних пракси субјекта као и начин на који формира однос са собом.

Стога се Фукоова методологија састоји у, као што Ангермилер (Angermuller) примећује, изградњи теоријско-методолошке мреже која служи „дешифровању” правила пракси у некој области. Ту мрежу Ангермилер назива „теоријским дискурсом” док правила праксе назива „објект дискурсом” (Angermuller 2014, 56). Како он тврди, интерпретација објект дискурса путем теоријског дискурса резултира новим знањем (Angermuller 2014, 56). Фукоова методологија управо подразумева употребу теоријског дискурса у интерпретацији правила праксе и њиховој трансформацији, као несвесног знања, у концептуални облик. Стога можемо закључити да се Фукоова методологија састоји у изградњи оквира за интерпретацију и превођење несвесног у свесно знање.

Ангажовани аспект Фукоове методологије

Под „ангажованим аспектом” Фукоове методологије мислимо на његове концепције ван-научних улога и утицаја које је сматрао да његов научни рад треба да има. Генеалогију Фуко назива „делатном историјом” јер сматра да је намена генеалошких истраживања постизање реалних ефеката на људску праксу (Fuko 2010, 74–79). Ту Фуко прати свој постулат о односу моћи и знања јер намерава да његова сопствена истраживачка пракса у виду превођења правила пракси у дискурзивни облик има ефекат на делање субјеката. Ефективност генеалогије према Фукоу је у њеном указивању да је постојаће уређење неког режима пракси контингентно и стога може изгледати другачије (Zaharijević i Kristić 2018, 18–19). Генеалогија, дакле, показује да режими пракси немају трансцендентно утемељење и стога су арбитрарно уређени. Дакле, свако трансцендентно оправдање уређења одређеног режима пракси је за Фукоа фиктивно јер су правила која организују режим праксе свој облик добила историјски, те нису условљена ничим ван сопствене историје.

Генеалогија како Фуко тврди почиње са питањем постављеним у садашњости о одређеном режиму пракси (Foucault 1988, 262) и истражује његову „историјску онтологију” тј. историју која је довела до конфигурације правила која га сада уређују (Fuko 2017b, 321). Како Фуко тврди, свако од његових истраживања је „експеримент” који намерава да покаже могућност другачијег уређења неког режима пракси, а тиме и другачијег бивствовања субјеката који су у њега укључени (Fuko 2010d, 174). Он тврди да његове књиге теже ка откривању оних правила која нас везују за неки режим пракси (Fuko 2010d, 174–175). Према Фукоу његова књига делује тако што „не допушта да се са стварима, са другима, остане у истом типу односа у којем се било пре читања” (Fuko 2010d, 175). Тиме он тврди да његова истраживања имају десубјективацијски ефекат тј. да читаоцима откривају начин на који су субјектовани у неком диспозитиву те им стога помаже да своју субјективност искључе из његових правила.

С друге стране, иако садржи снажан елемент критичности Фукоова епистемологија је суштински ненормативна. Под тиме мислимо да иако су његова истраживања усмерена критички према постојаћим режимима пракси, она за њих не афирмишу никакав пожељан модел. Наиме, Фуко својим истраживањима тежи да критикује постојаће режиме пракси као ограничавајуће. Он сматра да правила која их регулишу искључују мноштво могућих облика бивствовања и делања за субјекте који их чине (Zaharijević i Krstić 2018, 19–20). Стога своја истраживања конципира као „трансгресију” (Foucault 1998, 69–87) која испитује и помера границе постојаћег тиме отварајући простор могућности (Fuko 2010g: 429). Дакле, Фуко генеалогију схвата као „негативну критику постојећег” што другим речима значи да је она деконструкција конфигурација правила постојећих режима пракси не би

ли се тиме указало да постоји могућност за њихове нове форме (Zaharijević i Krstić 2018, 21–22). О томе како ће нове форме изгледати Фуко не говори и схвата своја истраживања као „инструменте" намењене онима који теже ка промени постојећих режима пракси (Fuko 2010e, 309–310). Фукоова методологија дакле тежи да укаже на могуће правце измене постојећих режима пракси али не прописује у ком правцу та промена треба да иде, те је његова методологија стога критичка али ненормативна.

Закључак

Фуко концептуализује правила као специфичан и чисто формалан „код" који у одређеном историјском периоду управља праксама субјеката и налази се испод нивоа њихове свести. Његова намера је управо да својим истраживањима „освести" субјекте те им тиме укаже на конструисаност и промењљивост институција које су до тада несвесно прихватали као непромењљиве датости. Стога се његов рад може видети као својеврсни облик „ангажоване методологије" која тежи промени предмета проучавања указивањем субјектима на несвесна правила која управљају њиховим делањима. Такво усмерење Фукоа несумњиво смешта у традицију критичке теорије услед тога што схвата свој рад као допринос прогресивној друштвеној промени. Другим речима, он схвата свој научни рад као указивање појединцима на несвесне силе које управљају њиховим животима не би ли, насупрот томе, они тим силама овладали.

Литература

Agamben, Đorđo. 2012. *Dispozitiv i drugi eseji.* Novi Sad: Adresa.

Altiser, Luj. 1971. *Za Marksa*. Beograd: Nolit

Angermuller, Johannes. 2014. *Poststructuralist Discourse Analysis.* New York: Palgrave Macmillan

Crotty, Michael J. 1998. *The Foundations of Social Research.* London: SAGE Publications.

Davidson, Arnold. I. 1997. „Structures and Strategies of Discourse: Remarks Towards a History of Foucault's Philosophy of Language". In *Foucault and His Interlocutors* edited by Arnold I. Davidson, 1–20. Chicago: The University of Chicago Press.

Delez, Žil. 1989. *Fuko*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Deleuze, Gilles. 1992. „What is dispositif?" In *Michel Foucault, Philosopher* edited by Timothy I. Armstrong, 159–167. London: Routledge.

Djaballah, Marc. 2008. *Kant, Foucault, and Forms of Experience*. New York: Routledgde.

Drajfus, Hjubert L. i Pol Rabinov. 2017. *Mišel Fuko: Iza strukturalizma i hermeneutike.* Novi Sad: Mediteran Publishing.

Foucault, Michel. 1969. „Linguistique et sciences sociales", *Dits et ecrits 1* наведено према Davidson, Arnold. I. 1997. „Structures and Strategies of Discourse: Remarks Towards a History of Foucault's Philosophy of Language". In *Foucault and His Interlocutors* edited by Arnold I. Davidson, 1–20. Chicago: The University of Chicago Press.

Foucault, Michel. 1966. „Entretien avec Madeleine Chapsal“, *Dits et ecrits 1* наведено према Davidson, Arnold. I. 1997. „Structures and Strategies of Discourse: Remarks Towards a History of Foucault’s Philosophy of Language“. In *Foucault and His Interlocutors* edited by Arnold I. Davidson, 1–20. Chicago: The University of Chicago Press.

Fuko, Mišel. 1971. *Riječi i stvari*. Beograd: Nolit.

Fuko, Mišel. 1982. *Istorija seksualnosti: volja za znanjem.* Beograd: Prosveta.

Fuko, Mišel. 1988a. *Istorija seksualnosti: korišćenje ljubavnih užitaka.* Beograd: Prosveta.

Fuko, Mišel. 1988b. *Istorija seksualnosti: staranje o sebi.* Beograd: Prosveta.

Foucault, Michel. 1988. *Politics, Philosophy, Culture.* New York: Routledge.

Foucault, Michel. 1989. „The Archeology of Knowledge“. In *Foucault Live* edited by S. Lotringer, 45–56. New York: Semiotext(e).

Foucault, Michel. 1994. „Foucault“, In *Aesthetics, Method and Epistemology* edited by James D. Faubion, 459–464. New York: The New York Press.

Foucault, Michel. 2019. *Subjektivnost i istina.* Zagreb: Sandorf & Mizantrop.

Fuko, Mišel. 1997. *Nadzirati i kažnjavati.* Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Fuko, Mišel. 1998. *Arheologija znanja*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Fuko, Mišel. 2003. *Hermeneutika subjekta*. Novi Sad: Svetovi.

Fuko, Mišel. 2005. *Rađanje biopolitike*. Novi Sad: Svetovi.

Fuko, Mišel. 2005. *Predak diskursa.* Loznica: Karpos

Foucault, Michel. 2010. *The Government of Self and Others.* New York: Palgrave Macmillan.

Fuko, Mišel. 2010a. „Odgovor na jedno pitanje“. U *Mišel Fuko: Spisi i razgovori,* uredio Mladen Kozomara, 29–58. Belgrade: Fedon.

Fuko, Mišel. 2010b. „Niče, genealogija, istorija“. U *Mišel Fuko: Spisi i razgovori* uredio Mladen Kozomara, 59–88. Belgrade: Fedon.

Fuko, Mišel i Žil Delez. 2010c. „Istina i moć“. U *Mišel Fuko: Spisi i razgovori* uredio Mladen Kozomara, 140–167. Belgrade: Fedon.

Fuko, Mišel. 2010d. „Razgovor sa Mišelom Fukoom“. U *Mišel Fuko: Spisi i razgovori* uredio Mladen Kozomara, 168–243. Belgrade: Fedon.

Fuko, Mišel. 2010e. „Prašina i oblak“. U *Mišel Fuko: Spisi i razgovori* uredio Mladen Kozomara, 281–313. Belgrade: Fedon.

Fuko, Mišel. 2010f. „Strukturalizam i poststrukturalizam“. U *Mišel Fuko: Spisi i razgovori* uredio Mladen Kozomara, 314–351. Belgrade: Fedon.

Fuko, Mišel. 2010g. „Šta je prosvećenost?“. U *Mišel Fuko: Spisi i razgovori* uredio Mladen Kozomara, 412–433. Belgrade: Fedon.

Fuko, Mišel. 2012. *Moć i znanje*. Novi Sad: Mediteran Publishing.

Fuko, Mišel. 2014. *Bezbednost, teritorija, stanovništvo.* Novi Sad: Mediteran Publishing.

Foucault, Michel. 2016. *About the Beginning of the Hermeneutics of the Self.* Chicago: The Univeristy of Chicago Press.

Fuko, Mišel. 2017. „Dva ogleda o subjektu moći“. U *Mišel Fuko: Iza strukturalizma i hermeneutike,* uredili Hjubert. L. Drajfus i Pol Rabinov, 286–309. Novi Sad: Mediteran Publishing.

Fuko, Mišel. 2017. „Povodom genealogije etike: pogled na rad u toku”. U *Mišel Fuko: Iza strukturalizma i hermeneutike,* uredili Hjubert. L. Drajfus i Pol Rabinov, 310–336. Novi Sad: Mediteran Publishing.

Frank, Manfred. 1989. *What is Neostructuralism.* Minneapolis: University of Minneapolis Press.
Giddens, Anthony. 1985. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration.* Cambridge: Polity Press.
Hadot, Pierre. 1995. *Philosophy as a Way of Life.* Oxford: Blackwell Publishers.
Hardy, Nick. 2013. „A History of the Method: Examining Foucault's Research Methodology". In *The Edinburgh Companion to Poststructuralism,* edited by Dillet Benoît, Iain MacKenzie and Robert Porte, 95–121. Edinburgh: Edinburgh University Press.
Kešejan, Razmig. 2016. *Leva hemisfera: katrografija novih kritičkih mišljenja.* Beograd: Fakultet za medije i komunikacije.
Koopman, Colin. 2013. *Genealogy as Critique.* Indianapolis: Indiana University Press.
Korać, Veljko. 1970. „Na izvoru transendentalnog idealizma". U *Kritika čistog uma,* Kant, Immanuel. V–XLIV. Beograd: Kultura.
Kozomara, Mladen. 1998. *Jezik i subjektivnost*. Beograd: Plato.
Kozomara, Mladen. 2001. *Subjektivnost i moć.* Beograd: Plato.
Lecourt, Dominique. 1975. *Marxism and Epistemology.* London: NLB.
Mahon, Michael. 1992. *Foucault's Nietzschean Genealogy.* New York: State University of New York.
McGushin, Edward. F. 2007. *Foucault's Askesis.* Evanson: Northwestern University Press.
Merquior, J. G. 1985. *Foucault.* Los Angeles: University of California Press.
Milošević, Nikola. 1980. *Filozofija strukturalizma.* Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
Olssen, Mark. 2004. „Foucault and Marxism: rewriting the theory of historical materialism". *Policy Futures in Education* 2(3): 454–482 https://doi.org/10.2304/pfie.2004.2.3.3
Pijaže, Žan. 1978. *Strukturalizam.* Beograd: Beogradski izdavačko-grafički centar.
Schalow, Frank, and Alfred Denker. 2010. *Historical Dictionary of Heidegger's Philosophy*. Toronto: The Scarecrow Press.
Spivak, Gayatri Chakravorty. 1993. *Outside in the Teaching Machine.* New York: Routledgde.
Veyne, Paul. 1997. „Foucault Revolutionizes History". In *Foucault and His Interlocutors,* edited by Arnold I. Davidson, 146–182. Chicago: The University of Chicago Press.
Zaharijević, Adriana i Predrag Krstić. 2018. „U čemu je vrlina kritike?" U *Šta je kritika?* uredili Adriana Zaharijević i Predrag Krstić, 7–34. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
Wittgenstein, Ludwig. 1980. *Filozofska istraživanja.* Beograd: Nolit.
White, Hayden. 1986. *Tropics of Discourse*. Baltimore: Johns Hopkins University Press Williams, Caroline Athlone Press.

Milan Urošević
Institute for Philosophy and Social Theory, University of Belgrade, Serbia

Rules of Practices: On the Methodology in the Work of Michel Foucault

The subject of this paper is the methodology Michel Foucault used in his work. In the paper we will try to show a continuity in his work through the concept of

“rules”. We will examine how Foucault used the notion of rules in the three methodological approaches found in his research. In the first section we will show how he used the notion of rules in his archeological method aimed at researching discursive practices. Then we will examine how he used the notion of rules in his genealogical method through which he combined the research of discursive and non-discursive practices. Lastly we will examine the third period of his work in which he researched the rules for forming subjectivity. In the end we will give a general understanding of Foucault’s methodology in the light of the concept of rules which will be named “interpretative analytics of practice” and then relate it to his understanding of the ontology of those rules. Our paper will be concluded by pointing out some of Foucault’s ideas about a non-scientific role his scientific work should have.

Key words: Michel Foucault, methodology, rules, archeology, genealogy, subject(ivity)

Règles des pratiques: Sur la méthodologie
dans le travail de Michel Foucault

Le sujet de cet article est la méthodologie utilisée par Michel Foucault dans son travail. Dans notre article nous allons tenter de montrer la continuité dans son œuvre à travers le concept de „règle”. Nous allons examiner comment Foucault utilisait la notion de règle dans trois approches méthodologiques qu’il appliquait dans ses recherches. Dans le premier chapitre nous allons présenter son utilisation de la notion de règle dans la méthode archéologique par laquelle il explorait la pratique discursive. Puis, nous allons examiner son utilisation de la notion de règle dans la méthode généalogique par laquelle il a réuni l’étude des pratiques discursives et non-discursives. Enfin nous allons examiner sa troisième période dans laquelle il explore les règles de la formation de la subjectivité. Enfin nous proposerons une conception globale de la méthodologie de Foucault au moyen du concept de règle et nous l’appellerons « analytique interprétative de la pratique », puis nous la mettrons en relation avec sa conception de l’ontologie de ces règles. Nous terminerons ce travail en rendant compte de la manière dont Foucault a conçu les rôles extrascientifiques de son travail scientifique.

Mots clés: Michel Foucault, méthodologie, règles, archéologie, généalogie, su(b)je(c)t(ivité)

Primljeno / Received: 15.01.2021
Prihvaćeno / Accepted: 8.02.2021